

ALTERNATIVA FAKTA – EN LÄRARHANDLEDNING

Av **Pär Sahlin**,
lärare och författare av läromedel
och barn- och ungdomsböcker



fri tanke

INLEDNING

Det här är en lärarhandledning till boken *Alternativa fakta – Om kunskapen och dess fiender* (2017) av Åsa Wikforss. Boken ges ut av bokförlaget Fri Tanke. I lärarhandledningen presenteras förslag på hur du kan arbeta med boken tillsammans med dina elever. Här finns frågor som rör bokens innehåll, diskussionsfrågor och såväl skriftliga som muntliga uppgifter.

Lärarhandledningen vänder sig till lärare i svenska och samhällskunskap på gymnasiet.

ÅSA WIKFORSS

Åsa Wikforss (1961–) är professor i teoretisk filosofi vid Stockholms universitet. Hon invaldes som ledamot i Svenska Akademien den 9 maj 2019 och tillträdde sin stol 20 december 2019. Hennes bok *Alternativa fakta – Om kunskapen och dess fiender* utkom 2017. Åsa Wikforss leder sedan 2018 ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt med namnet ”Kunskapsresistens: Orsaker, konsekvenser och motmedel” på Stockholms universitet.

BOKEN ALTERNATIVA FAKTA

Utmärkande för den mänskliga kunskapen är att den är social. Merparten av vår kunskap får vi från andra människor. Detta gör att vi kan samla kunskap på ett sätt som inga andra djur kan, men det gör oss också sårbara för påhittade nyheter, lögn och propaganda. I *Alternativa fakta* undersöker Åsa Wikforss fenomenet fakta- och kunskapsresistens från ett filosofiskt perspektiv. Hon diskuterar vad kunskap är, vilka inre och yttre mekanismer som ligger bakom vårt kunskapsmotstånd och hur vi kan motverka den.

Boken består av sex kapitel. I de fyra första kapitlen reder Wikforss ut de grundläggande begreppen vi behöver för att kunna skydda oss mot kunskapens

fiender. Det är begrepp som kunskap, förståelse, goda grunder, övertygelser, fakta, lögn och sanning. Det femte kapitlet rör skolan och olika pedagogiska tänkares syn på vad kunskap är och hur det, enligt Wikforss har gjort skolan dåligt rustad för att bemöta hotet mot kunskapen. I det sjätte och sista kapitlet ger Wikforss läsaren konkreta råd för hur vi med hjälp av kritiskt tänkande, källkritik och källtillit kan stå emot kunskapens fiender.

HUR KAN DU ARBETA MED BOKEN I KLASSRUMMET?

Det finns förstås olika sätt att ta sig an arbetet med boken *Alternativa fakta* i klassrummet. Hur du lägger upp arbetsområdet beror på i vilket ämne du undervisar och vad du har för syfte med arbetet. En rad frågor kan behöva besvaras innan du sätter igång: Ska eleverna läsa avsnitt, kapitel eller hela boken? Hur mycket av bokens innehåll ska du undervisa om i form av egna föreläsningar? Ska eleverna arbeta enskilt eller i grupp? Finns det möjligheter att samplanera med andra lärare? Hur ska eleverna redovisa sina kunskaper? Ska du fokusera på företeelser som fejkade nyheter, lögner och propaganda eller mer på grundläggande källkritik och källtillit? Denna handledning ska i skenet av dessa och andra pedagogiska och metodiska frågeställningar ses som en vägledning och inspiration till din undervisning om boken och dess innehåll. Handledningen är på inget sätt heltäckande. Den kräver heller inte att du måste arbeta med alla delar. Använd de övningar och avsnitt som passar ditt ämne, dina elever och ditt sätt att undervisa bäst.

Fokus i handledningen ligger på de kapitel och avsnitt i boken som behandlar vilka inre och yttre mekanismer som påverkar oss när det gäller propaganda och desinformation (kapitel 3 och 4) och hur vi med källkritik och källtillit kan undvika att bli lurade (kapitel 6). Till dessa kapitel finns övningar, diskussionsfrågor och muntliga och skriftliga uppgifter. Det finns också några inledande övningar som rör begreppet kunskap och kunskapsresistens som hör samman med kapitel 1.

Till kapitel 1–4 finns instuderingsfrågor, som kan vara till stöd och hjälp när eleverna läser dessa kapitel. Eleverna kan också se en filmatisering av Åsa Wikforss

performance lecture: *Om sanning*, som hade urpremiär på Lilla scenen på Dramaten den 8 november 2019. Filmen finns på Fri tankes hemsida www.fritanke.se. Alla sidhänvisningar som görs i lärarhandledningen är hämtade från pocketupplagan som kom ut 2019.

Lycka till!

Pär Sahlin

VAD INNEBÄR DET ATT VARA KUNSKAPSRESISTENT?

Låt eleverna läsa kapitel 1 i *Alternativa fakta*.

Vad är kunskap?

Samtala och diskutera med eleverna kring begreppet kunskap och det som Wikforss skriver på sidan 24:

Kunskap kräver att (åtminstone) tre villkor är uppfyllda:

1. Du har en övertygelse
2. Din övertygelse är sann
3. Övertygelsen är baserad på någon form av goda skäl eller evidens.

Övning – Trump och kunskapen

I den här övningen får eleverna arbeta med kunskapsbegreppet. Eleverna kan arbeta i par eller i mindre grupper.

1. Den amerikanska presidenten Donald Trump insisterade på att det inte regnade när han svors in som president. (Se klippet i denna länk mellan 00:40–01:15: <https://youtu.be/xecEV4dSAXE>. Diskutera med utgångspunkt i de tre villkor (s. 24) som måste vara uppfyllda för kunskap varför Donald Trump *inte* hade kunskap om vädret under installationsdagen.
2. Redovisa era tankar för en annan grupp eller i helklass.

Övning – Kunskapsresistens

Den här övningen utgår från det stycke på sidan 42–43 som handlar om amerikanernas bristande kunskap om The Affordable Care Act, amerikanernas sjukförsäkring som Obama införde. Här finns också den ursprungliga länken som Wikforss refererar till:

<https://www.nytimes.com/2017/02/07/upshot/one-third-dont-know-obamacare-and-affordable-care-act-are-the-same.html>

Eleverna kan arbeta i par eller i mindre grupper.

1. Vad betyder begreppet kunskapsresistens?
2. På sidan 42–43 finns ett exempel från 2016 års val i USA om att 35 % av de som röstat inte vet att den sjukförsäkring som kritikerna kallar Obamacare är detsamma som The Affordable Care Act. ”Mängder av människor har därför röstat för att avveckla Obamacare utan att inse att det kommer att leda till att Affordable Care Act försvinner och att de förlorar sin sjukförsäkring”, skriver Wikforss. Diskutera med utgångspunkt i detta scenario varför det är centralt för en demokrati att medborgarna måste vara välinformerade om relevanta samhällsfakta och på vilket sätt kunskapsresistensen är en fara för demokratin.

VARFÖR BLIR VI KUNSKAPSRESISTENTA?

Eleverna läser kapitel 3 i Alternativa fakta där Wikforss beskriver de kognitiva skevheter som gör det svårt för oss att ta till oss fakta. Låt även eleverna läsa artikeln ”Så luras vi av våra känslor” av Christian von Essen på Internetstiftelsens webbplats:

<https://internetkunskap.se/article/5ac47a43e3a5896e3c22cdaa/sa-luras-vi-av-vara-kanslor>

Övning – Tre fall av kognitiva skevheter

Låt eleverna läsa de tre fallbeskrivningarna.

Tomas

Tomas är 19 år och har precis gått ut gymnasiet. Han och flera av hans vänner är engagerade i djurrättsfrågor. Tomas skriver ofta om dessa frågor i sina sociala medier och ganska ofta delar han artiklar som handlar om djur som på olika sätt behandlas illa. I fredags dök en artikel upp i hans flöde. Artikeln kom från en av de djurrättsföreningar som Tomas är medlem i och den handlade om en djurbonde från södra Sverige som behandlade sina djur ovärdigt. Tomas blev mycket upprörd av det han läste och delade genast artikeln vidare. Artikeln visade sig vara fejkad.

Camilla

Camilla är 57 år och bor i ett samhälle i mellersta Sverige. Hon tycker om att sy och sticka och har tillsammans med sina vänner Anieka, Mia och Soraya en syjunta. I måndags hade de syjuntamöte och då berättade Anieka att livsmedelsaffären i samhället återigen hade drabbats av inbrott. ”Jag är säker på att det är några av ungdomarna från Slänten”, sa Mia och det höll de andra med om. Det var allmänt känt att ungdomarna från Slänten var kriminella. På jobbet nästa dag berättade Camilla för sin kollega Torsten om inbrottet och att hon visste att det var några ungdomar från Slänten som hade gjort det. ”Konstigt”, sa Torsten, ”i tidningen stod det i dag att de tagit fast en medelålders kvinna för inbrottet och att hon hade erkänt.”

Amari

Amari är 35 år och politiskt engagerad. Hon är medlem i ett politiskt parti och går ofta på deras möten. På senaste mötet presenterade partiledningen sin hållning i en politisk fråga som Amari varit mycket engagerad i. Nu hade partiet bestämt sig för att byta åsikt i frågan. Amari blev upprörd och undrade varför och fick till svar att flera forskare, oberoende av varandra, hade presenterat fakta som visade att partiets hållning i

frågan var felaktig. Amari hävdade då bestämt att det fanns annan forskning som pekade i motsatt riktning, men eftersom hon varken kunde presentera fakta eller namn på forskarna, beslutade sig partiet för att byta åsikt. Efter mötet blev Amari uppringd av en partikamrat som sa att han höll med henne och frågade om hon var intresserad av bilda ett nytt parti där de kunde driva åsikten som det andra partiet hade ratat. Amari tackade genast ja.

Diskutera:

- Vilka kognitiva skevheter är det som får Tomas, Camilla och Amari att bli kunskapsresistenta?
- ”Alla drabbas vi av bekräftelsebias”, skriver Wikforss. Vilka erfarenheter har du av personer som har drabbats av bekräftelsebias eller andra kognitiva skevheter?
- Vilka egna erfarenheter har du av att själv drabbas av bekräftelsebias eller andra kognitiva skevheter? Hur yttrade det sig?

VILKA ÄR KUNSKAPENS YTTRE FIENDER?

Eleverna läser kapitel 4 i *Alternativa fakta* där Wikforss beskriver hur desinformation och propaganda bidrar till kunskapsresistens. Låt även eleverna läsa artiklarna ”Vet du vad fake news är?” av Tomas Nygren på Internetstiftelsens webbplats

<https://internetkunskap.se/article/5ac48ebae3a5896e3c242126/vet-du-vad-fake-news-ar> och ”Så arbetar troll för att manipulera dig” av Sam Sundberg på Internetstiftelsens webbplats. <https://internetkunskap.se/article/5ac47da6e3a5896e3c235546/sa-arbetar-troll-for-att-manipulera-dig>

Diskutera

Vilka medier använder du dagligen?

På vilket sätt får du reda på att en nyhet har hänt? Via tidning, radio eller teve eller via sociala medier?

Vilka fejkade nyheter känner du till?

Hur upptäcker du att en nyhet är fejkad?

Vilka knep använder propagandamakarna?

Sammanfatta tillsammans med eleverna och gör en lista hur man kan känna igen desinformation och fejkade nyheter. Här nedan följer ett urval av det ni kan komma fram till:

- I de fejkade nyheterna blandas det sanna med det falska, vilket gör det svårt att kontrollera vad som är sant eller falskt.
- De fejkade nyheterna som sprids innehåller ofta politiskt laddade frågor och syftet är att öka polariseringen kring frågorna.
- De fejkade nyheterna målar ofta upp en svartvit bild av verkligheten, till exempel genom att ställa olika grupper mot varandra. Detta ökar polariseringen.
- Falska och fejkade nyheter gör oss förvirrade för att vi inte längre vet vad vi ska tro på. Detta leder till att vi även börjar misstro korrekta nyheter.
- Målet för de som sprider lögnen och fejkade nyheter är att de vill manipulera våra känslor och använder sig därför ofta av känsloladdade ord och bilder.
- En annan variant av propaganda är den falska berättelsen, där endast ett skevt urval av sanningen presenteras och sprids vidare.

Övning - Fejkade nyheter

Låt eleverna undersöka på nätet efter information om fejkade nyheter som fått spridning. Här nedan finns ett förslag på en sann nyhet som förvanskades till en fejkad nyhet.

Ingen julbelysning i småorter till advent

<https://www.svt.se/nyheter/lokalt/jonkoping/ingen-julbelysning-i-smaorter-till-advent>

<https://www.svt.se/nyheter/lokalt/jonkoping/har-forvanskades-nyheten-om-julbelysning-i-smaorter>

Diskutera

- Vilken information om fejkade nyheter hittade du på nätet?
- På vilket sätt var nyheterna fejkade? Var de helt påhittade eller var det korrekta nyheter som hade förvanskats?
- Hur fick nyheterna spridning? Via sociala medier eller via tidningar och andra medier?
- Vem låg bakom spridningen?
- Utgå från punktlistan om typiska knep som används för att sprida fejkade nyheter. På vilka olika sätt passar dina fejkade nyheter in i listan?

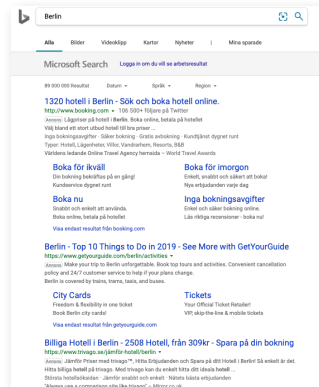
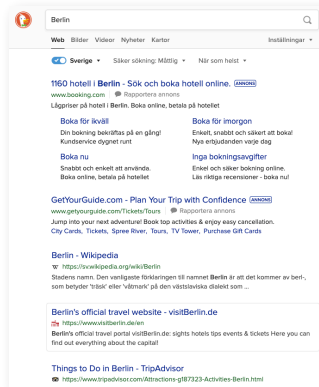
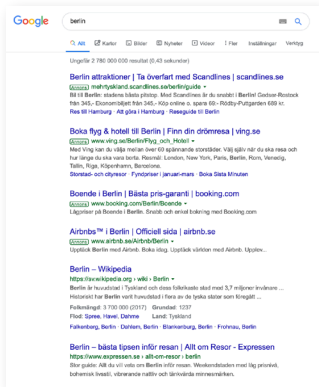
Övning – Algoritmerna på nätet

I övningen behöver eleverna ha tillgång till dator och internet. Uppgiften handlar om att synliggöra hur algoritmerna styr vilka sökresultat vi får upp. Algoritmerna anpassar sig bland annat efter vilka sökningar vi har gjort tidigare, vilka sidor som är populära, var vi befinner oss geografiskt och vilket val av sökmotorn vi har gjort.

Låt eleverna arbeta enskilt eller i par.

1. Använd sökmotorn Google. Skriv in ett valfritt ord, till exempel ”jordbruk”, ”handboll” eller ”Barcelona” och sök. Vilka sidor hamnade högst upp? Varför tror du att de hamnade högst upp?
2. Använd två andra sökmotorer (till exempel Bing och Duck duck go). Skriv in samma sökord som i a-uppgiften och sök. Jämför resultaten med varandra. På vilket sätt blev sökresultaten olika? Varför blev de olika, tror du?
3. Hur många av de fem första sökresultaten på respektive sökmotor var från myndigheter, organisationer, tidningar eller uppslagsverk? Hur många var annonser?
4. Skrolla neråt i sökresultaten. Hitta en länk som du tycker verkar intressant. Varför tror du att den hamnade längre ner?

5. Vad lärde du dig om sökkritik i den här övningen? På vilka olika sätt kan du använda kunskapen om sökkritik när du söker information till exempelvis skolarbeten?



Skrivuppgift – Den auktoritära statens desinformation

Skriv en **utredande text** där du förklarar och reder ut vad som menas med begreppet ”den auktoritära statens desinformation”. Vilka orsaker ligger bakom och vilka konsekvenser får eller kan den få? Vilka åtgärder krävs för att förhindra exempelvis fenomen som gaslightning? Utgå från Wikforss bok *Alternativa fakta* för att reda ut frågan. Använd dig gärna av konkreta exempel.

HUR KAN VI HANTERA KUNSKAPENS FIENDER?

Eleverna läser kapitel 6 i *Alternativa fakta* där Wikforss beskriver vad vi kan göra för att hantera kunskapens fiender och genomskåda propaganda och fejkade nyheter.

Sammanfattning – Vad kan vi göra?

Sammanfatta tillsammans med eleverna vad de kan göra åt hoten mot kunskapen i form av kritiskt tänkande, källkritik och upprätthållandet av ett sunt och gott debattklimat. Utgå från listan som Wikforss presenterar på sidorna 259 och framåt och fördjupa er i de olika delarna med utgångspunkt i det som har stått i kapitlet.

Övning – källkritik

Välj ut ett ämne som är aktuellt för eleverna, gärna något som ni har arbetat med nyligen. Låt därefter eleverna söka på nätet efter sidor i det aktuella ämnet. Uppgiften för eleverna är att de med hjälp av Wikforss lista (s 259–260) ska göra en källkritisk granskning och finna en sida som de anser vara pålitlig. Den källkritiska granskningen kräver att de söker både på längden och bredden. På längden innebär att de granskar själva källan. På bredden betyder att de måste finna andra oberoende källor som kan verifiera det som står i den valda källan.

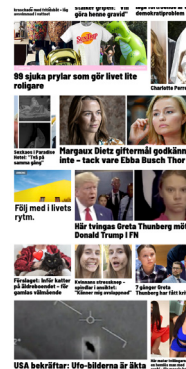
Övning – Sponsrat material eller inte?

I en studie publicerad av Göteborgs universitet om ungdomars medievanor visar det sig att elever har svårt att identifiera falska nyheter på nätet, att upptäcka manipulerade bilder eller skilja reklamannonser från redaktionella artiklar. Elever som påstod sig ha god källkritisk förmåga på nätet var de som klarade sig sämst.

<https://www.nordicom.gu.se/sv/aktuellt/pressmeddelanden/svart-ungdomar-att-identifiera-falska-nyheter-pa-natet>

I den här övningen behöver eleverna tillgång till dator och internet. Uppgiften är att kunna urskilja om en länk/bild består av journalistiskt oberoende material, om det är en annons eller om innehållet är sponsrat.

1. Sök efter en nyhetstidnings webbplats på datorn.
Gå till tidningens förstasida.
2. Granska alla klickbara länkar/bilder på sidan.
Vilka är journalistiska artiklar? Vilka är annonser?
Vilka innehåller sponsrat material?
3. Motivera dina svar genom att skriva:
Det här är en ... eftersom ... Informerande tal.



◀ Det här är en _____
eftersom _____

Skrivuppgift – Källkritik och källtillit

Din skola har öppet hus för blivande gymnasieelever. Du har av skolans rektor fått i uppdrag att **hålla ett tal** till de blivande eleverna. Du bestämmer dig för att hålla ett tal om vikten av att vara källkritisk och ha källtillit. Utgå från den kunskap som du har fått genom att läsa Wikforss bok *Alternativa fakta*. Skriv ditt tal.

Skrivuppgift – Brev till media

Du har bestämt dig för att **skriva ett öppet brev** till media. Anledningen är att du har tröttnat på att de gång på gång hamnar i tankefällor. De anordnar till exempel debatter i frågor där det råder stor enighet, de vinklar nyheter för att skapa polarisering och de är dåliga på att korrigera felaktigheter som fejkade nyheter på rätt sätt. Skriv ditt brev och uppmana till förbättring. Ge förslag på hur de ska göra. Utgå från *Alternativa fakta* och särskilt Wikforss råd till journalister på s. 260–262.

INSTUDERINGSFRÅGOR ALTERNATIVA FAKTA

Kapitel 1 – Kunskapsresistens

Håller vi på att bli faktaresistent? (s. 11–14)

1. Vilka två svar på frågan om vad fakta är presenterar Wikforss?
2. Vad menas med att vara faktaresistent?
3. Varför tycker Wikforss att begreppet kunskapsresistens är ett bättre begrepp än faktaresistens?

Vad är kunskap? (s. 14–24)

4. Vad är det för skillnad på teoretisk och praktisk kunskap?
5. Vilka tre villkor krävs för kunskap?

Evidens (s. 25–29)

6. Vilka är de två viktigaste sätten att få evidens på?
7. Vad menas med att vi människor har en kunskapsmässig arbetsdelning?
8. På vilket sätt spelar språket en viktig roll för vår kunskap?

Tvivel (s. 29–35)

9. Vilka två saker tycker Wikforss att man bör ta med sig från diskussionen om skepticism?

Skäl mot övertygelser (s. 35–38)

10. På vilket sätt kan kullkastare och underminerare påverka våra övertygelser?

Kunskapsresistens (s. 38–44)

11. Varför har kunskapen en viktig betydelse för vår demokrati?

Kapitel 2 – Fakta

Faktanihilism (s. 45–49)

1. Vad menas med begreppet faktanihilism? Koppla till exemplet om lärarvikarien, eleven och diskussionen om förintelsen på sidan 45–46.

Sant för mig? (s. 49–56)

2. Vad betyder det att vara objektiv?
3. Vad menas med att något är objektivt sant?

Sociala konstruktioner (s. 56–62)

4. Wikforss skriver att vi har viss frihet att välja våra begrepp, men vi har inte friheten att avgöra huruvida det finns något i världen som motsvarar dessa begrepp. (s. 62).
Vad menar hon med det?

Postmoderna idéer i Trumps tid (s. 63–68)

5. På vilket sätt är de postmoderna idéerna om perspektiv en fara för tron på objektivitet och sanning?
6. Hur kan dessa postmoderna idéer utnyttjas av Trump och hans anhängare?

Det halvfulla glaset (s. 68–73)

7. På vilket sätt är beskrivningen av ett glas som antingen halvtomt eller halvfullt en dålig metafor för att det skulle finnas olika tolkningar av fakta?

It's complicated... (s. 73–84)

8. Wikforss menar att det vore mer skadligt att inte ta fram mer statistik om exempelvis invandring och kriminalitet. Varför?

Kapitel 3 – Tänkandets skevheter

Det rationella djuret (s. 85–89)

1. Vad betyder det att vi människor är det rationella djuret?
2. Vad är det för skillnad mellan teoretisk och praktisk rationalitet?

Varför tror vi så konstiga saker? (s. 89–93)

3. Wikforss anger två vanliga orsaker till att vi tror fel. Vilka är det?
4. Vad menas med begreppet ”bias” och hur är det kopplat till att vi tror fel?

Bekräftelsebias (s. 93–97)

5. Vad innebär ”bekräftelsebias”?

Det politiskt motiverade tänkandet (s. 97–102)

6. Vad menas med begreppet ”politiskt motiverat tänkande”?
7. Det politiskt motiverade tänkandet handlar också om hur vi ”viktas evidens” och ”värderar källor”. Vad leder detta tänkande till?
8. Vilka andra kognitiva skevheter tar Wikforss upp i avsnittet?

Hur kan våra kognitiva skevheter förklaras? (s. 102–109)

9. På vilket sätt menar forskarna Mercier och Sperber att bekräftelsebias inte gynnar kunskap på individnivå men i hos gruppen?

Envishet och bakslag (s. 109–114)

10. Varför är det viktigt att media korrigerar falska påståenden på rätt sätt?

Kapitel 4 – Lögner, falska nyheter och propaganda

Språket och det falska (s.115–119)

1. Wikforss nämner tre viktiga saker om kunskapen och det mänskliga språket. Vilka är dessa?

Lögnen (s. 119–127)

2. Vad är det för skillnad mellan att säga något falskt och att ljuga?
3. Vad är det för skillnad på en lögn och det ogrundade hävdandet (bullshit/skitsnacket)?
4. Vad betyder begreppet ”den sanningsenliga överdriften” och på vilket sätt använder sig Trump av den?
5. Vilka andra bortförklaringar använder lögnare när de konfronteras med att ljuga?

Varför ljuger vi? (s. 127–132)

6. I boken nämner Wikforss flera skäl till varför vi ljuger. Vilka är de?
7. Vilket kan vara ett skäl till att Trumps anhängare inte bryr sig om att han ljuger?
8. På vilket sätt stämmer Trump in på Frankfurts beskrivning av en skitsnackare?

Kunskapen och nätet (s. 132–144)

9. Vilka två sorters okunskap finns det?
10. Vad innebär Dunning-Kruger-effekten?
11. På vilket sätt har algoritmerna på nätet samma funktion som vår a kognitiva skevheter?
12. På vilket sätt är inte samtidens polarisering ett resultat enbart av den nya tekniken?

Desinformation (s. 144–150)

13. Varför borde vi istället för falska nyheter tala om fejkade nyheter?
14. Hur kan desinformation underminera våra sanna övertygelser?
15. Vad menas med ”falsk balans”?

Konspirationsteorier (s. 150–159)

16. Vad är typiska drag för en konspirationsteori?
17. Varför är det viktigt att det offentliga samtalet inte blir ensidigt och att medierna gör vad de kan för att hålla sig konsekvensneutrala?

Den auktoritära statens desinformation (s. 159–166)

18. Vad är den auktoritära statens propaganda?
19. Vilket syfte har en propagandamakare?
20. Vilka två orsaker anger Hannah Arendt som skäl till varför auktoritära ledare ljuger?



Detta projekt har möjliggjorts med stöd av förlaget Fri Tanke, Björn Ulvaeus och Sven Hagströmer.

info@fritanke.se

www.fritanke.se

Copyright © Fri Tanke, 2020

ISBN 978-91-88-58967-5

För att kunna bygga ett faktabaserat samhälle som präglas av konstruktiv dialog behövs såväl kunskap som erfarenhet och en uppmärksam blick. På Fri Tanke skapar vi utrymme för vår tids främsta tänkare att analysera och diskutera viktiga samhällsfrågor på djupet – i upplysningens anda. Vi arbetar för att popularisera vetenskap och öka kunskapen om världen och oss själva.